

Research Paper

Geographical Linguistics of the Contemporary Arabic Language in the Works of Tawfiq Al-Hakim, for Example, "Ode Al-Ruh"

Iman Didar¹, Yabar Delfi^{*2}, Sohad Jaderi³

1. Ph.D. student, Department of Arabic Language and Literature, Abadan Branch, Islamic Azad University, Abadan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Abadan Branch, Islamic Azad University, Abadan, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Arabic Language and Literature, Abadan Branch, Islamic Azad University, Abadan, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 641-655

Use your device to scan and
read the article online

Keywords:

*Contemporary Fluent
Arabic Language, Tawfiq
Al-Hakim, Oude Al-Rooh,
Climate & Geography*

Abstract

In this research, an attempt is made to analyze the characteristics of the contemporary Arabic language in the works of Tawfiq Al-Hakim, one of Tawfiq Al-Hakim's novels called "Odeh al-Rooh", which is interpreted as "the return of the soul", by taking the insights of techniques and linguistics. and some technical and content features of this work will be discussed. Tawfik al-Hakim's plays and novels have two realistic and human aspects. Its realistic aspect actually deals with the inherent and ethnic backgrounds and has stability, strength and endurance, but in the human part of his works, the author is strongly influenced by Western literature and philosophy and tries to present his works in a universal way. In the novel "The Return of the Spirit", Tawfik Al-Hakim depicted the atmosphere of the society and the ethics of the rulers with a beautiful and adapted paradigm in the time frame between the two world wars (20th century) and some of the problems and issues of the society in the form of a story by expressing the mother tongue of Iraq. and analyzes these issues with a critical eye and challenges some inaccuracies. This work, in turn, has greatly contributed to the richness of the contemporary literature of the Arab world and has also introduced many audiences of different languages to the analytical and critical view of the author of the novel.

Citation: Didar, I., Delfi, Y., Jaderi, S. (2023). **Geographical Linguistics of the Contemporary Arabic Language in the Works of Tawfiq Al-Hakim, for Example, "Ode Al-Ruh"**. *Geography (Regional Planning)*, 13(52), 641-655

DOI: 10.22034/jgeoq.2023.288764.3115

* **Corresponding Author:** Yabar Delfi, **Email:** gdilfi@yahoo.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Each language with its characteristics in the text and numerous issues related to it, including the elements of cohesion, has a relatively new background in the field of language and, accordingly, in the fields of literature. Like many linguistic theories and contemporary literature, the origin of this branch of science is also western. Theories and approaches introduced among Arab linguists and experts have been associated with various feedbacks. Some people, with a one-sided view, consider many new ideas in the field of literature and linguistics (reception, reading, constructivism, etc.) in the treasure of the rich Arabic heritage, which is true in some cases, while others consider it a new and unprecedented attitude in Researches of the Arabic language know, and some, although in a fair approach, they consider all these types of theories to be Western, they try to integrate the imported theories and approaches with what they consider to be the distinctive features of the Arabic language and the rich lexical and critical heritage of the Arabs make Although novel writing entered Arab literature from European literature, but at first it was only in the form of imitation or adaptation. So that only their written language is Arabic and in other concepts, Western. But with the appearance of Tawfik Al-Hakim's works in this literary form, Arabic novel writing also entered a new stage. Tawfiq al-Hakim, a famous Egyptian writer who is a writer of style in the field of Arabic novel writing, was influenced by European literature and great Western writers, especially French writers, and mixed the new Arabic novel writing with the unique eloquence and eloquence of Arab literature and as a type of literary work, and spread. In this research, an attempt is made to analyze the characteristics of the contemporary Arabic language in the works of Tawfiq Al-Hakim, one of Tawfiq Al-Hakim's novels called "Odeh al-Rooh", which is interpreted as "the return of the soul", with the influence of the enlightenment of techniques and linguistics. and some technical and content features of this work will be discussed.

Methodology

The research method in this article, which is a library, and to do it, first, study and note taking of sources related to the topic of the article, and then with a deep and detailed study of the work itself; Analysis and review of the information provided. In sum, in the explanation of the present research method, it should be said that there are two major problems to present the novel to non-Egyptians: firstly, the lack of local traditions for training actors and directors due to the lack of proper understanding of the features and imperfections of contemporary Arab language writing, and secondly, the features of the literary language. Arabic, which prevents its use in everyday conversations. Tawfik al-Hakim's first reaction to these issues indicates that he wanted his novels to be "Mental Theater" (the translation of the French term "Theater of Ideas"); That is, novels to read, not necessarily to perform.

Results and Conclusion

"Odeh al-Rooh" is first and foremost all the memorable and impressive features of an Egyptian Muslim family that lived almost a century ago. The message of "Return of the Spirit" is optimistic for the reader. This teaching teaches that the solidarity of Egyptians is alive in all walks of life, the soul and the history of Egypt, and the oppression of the colonialists is still visible and their major damage is psychological, and the most important of them is to wake up the Egyptians. The only real villain in the novel is inactivity and ignorance. "Odeh al-Ruh" not only celebrated the change that "Tawfiq al-Hakim" started from Egypt in 1919, but was itself a significant part of that change. Solidarity has been an important theme for "Tawfiq Al-Hakim" from "Odeh Al-Rooh" to the later works such as "Thorns of Peace" and "Journey to Tomorrow". The strongest claim that "Oudeh al-Rooh" attracts the attention of the non-Egyptian reader is its true picture of life in Egypt at the beginning of the 20th century, which, by writing in Arabic, has already shown the eloquence and richness of Arabic language literature. In 1320s/1940s, "Tawfiq Al-Hakim" wrote a collection of one-act short stories that were first published in newspapers and magazines and then published in two collections. Paying attention to the fact that the

press requested short stories, the capabilities of "Tawfiq Al-Hakim" in this field were well developed and created. "Tawfiq al-Hakim" introduced the concept of ancient Greek tragedy, which is the conflict between human and superhuman forces, into the Arabic-Islamic culture, and the eloquence of the written Arabic language added to the pride of the work. He uses mythological elements a lot in his works, and he also looks at religious stories with a mythological code and uses them as he likes, and in his novel *Odeh Al-Ruh*, he is influenced

by the religious thoughts of the ancient Egyptians. One of the characteristics of his works is attention to women. His attitude towards Arab women, especially Egyptian women, is pessimistic. He prefers a European woman to an Arab woman because of her social role. It is the subject of some of his novels and stories, such as "Holy Bond, Return of the Soul, Fund, Women's Betrayal". A large number of novels and stories of "Tawfiq al-Hakim" have been translated into European languages.

References

1. (1371), *Sociology of Literature, Defending the Sociology of the Novel*, Translator: Mohammad Jafar Poindeh, Tehran: Hosh and Ebtekar Publishing House. [In Persian]
2. (1381), *the link between literary creation and social life*, translator: Mohammad Jafar Poindeh, society, culture, literature: Lucin Goldman, Tehran: Cheshme. [In Persian]
3. Abazari, Yusuf (1389), *Sociology Wisdom*, Tehran: New Design. [In Persian]
4. Al-Nabulsi, Shaker (1992), *Mubahaj al-Huriya fi al-Rawaiya al-Arabiya*, first edition, Al-Arabiya Foundation for Studies and Publications. [In Persian]
5. Baridi, Mohammad (1993 AD), *Hanna Mina, Narrative of Al-Kifah and Farah*; First edition, Lebanon: Dar al-Adab. [In Persian]
6. Fatal, Hind and Rafiq Sukari (1988), *History of the Arabic Society of Hadith and Contemporary*; First edition, Geros Bers. [In Persian]
7. Ghalman, Lucian (1987 AD), "Introduction to the Sociology of Al-Rawaiya", Translation: Mohammad Moatasam, Review: Mohammad Al-Bakri, *Derasat Ayoun al-Makalat*, No. 6-7, pp. 65-81. [In Persian]
8. Goldman, Lucin (1377), *an introduction to the sociology of literature*, translator: Mohammad Jafar Poindeh, Tehran: Naqsh Jahan. [In Persian]
9. IZANLOU, Omid and Hassan Abdullahi (2013), "Realism in the stories of (school principal) Al Ahmad and (Zaqaq al-Madaq) Najib Mahfouz", *Journal of Arabic Language and Literature*, 7th issue, pp. 23-43. [In Persian]
10. Lucas, George Blanchard (1379), *writer, criticism and culture*, translator: Akbar Masoum Beigi, Tehran: Other. [In Persian]
11. Lukacs, Georg (1380), *Theory of the Novel*, translator: Hassan Mortazavi, Tehran: Qaseh.
12. Mahmoudi, Azam (1400), "Ideological Postmodernism from the Perspective of Sociological Criticism (Case Study: The Poem of Fadhiha Al-Th'alb by Ebrahim Nasrallah)", *Journal of Arabic Language and Literature*, Volume 13, Number 2, Serial (25), pp. 45-62. [In Persian]
13. Mina, Hanna (1997), *Snow comes from the window*; second edition, Beirut: Dar al-Adab. [In Persian]
14. Nazimian, Reza and Samiyeh Latifi (2013), "Study of politics in Syrian novels based on the novel "Al-Talj Yaati Man Al-Dinza" by Hanna Mina", *Lasan Al-Mobin Quarterly*, fifth year, new period, thirteenth issue, pp. 110-96. [In Persian]
15. Parestesh, Shahram (2013), "George Lukács' Theory of the Novel", *Social Science Monthly Book*, No. 78, pp. 1-4. [In Persian]
16. Parham, Siros (2010), *realist and anti-realist in literature*, publishing house, Agham. [In Persian]
17. Riyaz Watar, Muhammad (1999), *the character of al-Maqqaf in al-Rawaiya al-Arabiya al-Syria*; Damascus: Ittihad al-Katab al-Arab. [In Persian]
18. Zafa, Michel (1386), *Sociology of fiction*, translated by: Nasrin Parvini, Tehran: Sokhn Publishing House. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

دوره ۱۳، شماره ۵۲، پاییز ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

زبان شناسی جغرافیایی زبان معاصر عربی فصیح در آثار توفیق الحکیم به عنوان مثال «عوده الروح»

ایمان دیدار - دانشجوی دکتری تخصصی گروه زبان و ادبیات عربی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران.

یابر دلفی * - استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران.

سهاد جادری - استادیار گروه زبان و ادبیات عربی، واحد آبادان، دانشگاه آزاد اسلامی، آبادان، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>در این پژوهش، سعی بر آن است تا ضمن بررسی ویژگی‌های زبان معاصر عربی در آثار توفیق الحکیم به یکی از رمان‌های توفیق الحکیم با نام «عوده الروح» که به «بازگشت روح» تعبیر میشود، با برداشت از روشنگری‌های فنون و علم زبان شناسی، به تحلیل و بررسی برخی ویژگی‌های فنی و محتوایی این اثر پرداخته شود. نمایشنامه‌ها و رمان‌های توفیق الحکیم، دارای دو جنبه واقع‌گرا و انسانی است. جنبه واقع‌گرای آن در حقیقت به پیشینه‌های ذلتی و قومی می‌پردازد و از استواری و قدرت و استقامت برخوردار است، اما در بخش انسانی آثارش نویسنده قاطعانه از ادبیات و فلسفه غربی متأثر است و تلاش میکند تا آثارش را بصورتی جهان شمول عرضه بدارد. در رمان «عوده الروح»، توفیق الحکیم فضای جامعه و اخلاق حاکمان را با پارادایمی زیبا و اقتباسی در قالب زمانی بیدین دو جنگ جهانی (قرن بیستم) به تصویر کشیده و پاره‌ای از مشکلات و مسائل جامعه را در قالب داستان با بیان زبان مادری ایراد میکند و با نگاهی نقادانه به تحلیل این مسائل پرداخته و ناهنجاریهایی را به چالش می‌کشد. این اثر به نوبه خود، به غنای ادبیات معاصر جهان عرب کمک شایانی کرده و همچنین مخاطبان زیادی از زبانهای مختلف را با نگاه تحلیل‌گرانه و نقادانه نویسنده رمان آشنا کرده است.</p>	<p>شماره صفحات: ۶۵۵-۶۴۱</p>
	<p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p>
	<p>واژه‌های کلیدی:</p>
	<p>زبان معاصر عربی فصیح، توفیق الحکیم، عوده الروح، اقلیم و جغرافیا</p>

استناد: دیدار، ایمان؛ دلفی، یابر؛ جادری، سهاد (۱۴۰۲). **زبان شناسی جغرافیایی زبان معاصر عربی فصیح در آثار توفیق الحکیم به**

عنوان مثال «عوده الروح». فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳(۵۲). صص: ۶۵۵-۶۴۱

DOI: 10.22034/jgeoq.2023.288764.3115

مقدمه

هر زبانی با ویژگی‌های آن در متن و موضوعات متعدد مربوط به آن، از جمله عناصر انسجام، پیشینه‌ای نسبتاً جدید در حوزه زبان و به تبع آن، در حوزه‌های ادبی دارد. مانند بسیاری از نظریات زبان شناختی و ادبیات معاصر، خاستگاه این شاخه علمی نیز غربی است. نظریه‌ها و رویکردهای وارد شده در بین زبان‌شناسان و صاحب‌نظران عرب با بازخوردهای مختلفی همراه بوده است. بعضی با نگاهی یک‌جانبه، بسیاری از نظریات نوپا در حوزه ادبیات و زبان شناسی (دریافت، خوانش، ساختگرایی و ...) را در گنجینه میراث فاخر عربی موجود می‌دانند که البته در برخی موارد درست است، برخی آنرا نگرشی نو و بی‌سابقه در پژوهش‌های زبان عرب میدانند و بعضی با اینکه در رویکردی منصفانه، تمامیت این نوع نظریات را غربی می‌دانند، تلاش میکنند که نظریات و رویکردهای وارد شده را با آنچه ویژگیهای متمایز زبان عربی و میراث پر بار لغوی و نقدی عرب می‌دانند تجمیع و اصطلاحاً منطبق و بومی سازی کنند.

رمان نویسان در نگارش آثار خود، از آثار نویسندگان مشهور جهان، بهره برده و تحت تأثیر ادبیات و فرهنگ کشورهای مختلف، سبکهای مختلفی در رمان نویسی ایجاد کرده و آثار زیبا و تأثیر گذاری خلق نمودند. از جمله این نویسندگان، توفیق الحکیم نویسنده نامدار مصری است. وی که در عرصه رمان نویسی عربی، نویسنده‌ای صاحب سبک است، از ادبیات اروپایی و نویسندگان بزرگ غربی بخصوص نویسندگان فرانسوی، تأثیر پذیرفته و رمان نویسی جدید عربی را با فصاحت و بلاغت بینظیر ادبیات عرب آمیخته و بعنوان یک نوع اثر ادبی، شکل و گسترش داده است. بهترین مشهودات بر این ادعا، آثار دراماتیک اوست که به بیش از ۵۰ اثر میرسد، آثاری که در آن، سعی کرده پرتگاهها و نقاط انحرافی انسان با بلاغت و فصاحت زبان مادری آمیخته شود، بهمین دلیل از شخصیت‌ها و چهره‌های بزرگ و کوچک در این راستا بهره میگیرد.

هر چند رمان نویسی از ادبیات اروپایی وارد ادبیات عرب گردید ولیکن در ابتدا تنها بصورت تقلید یا اقتباس بود. بطوری که تنها، زبان نوشتاری آنها عربی بوده و در دیگر مفاهیم، غربی. اما با ظهور آثار توفیق الحکیم در این شکل ادبی، رمان نویسی عربی نیز قدم به مرحله جدیدی نهاد. وی رمان را از آن حالت ابتدایی بیرون آورده و با زبان ساده، تعابیر زیبا و موضوعات و مفاهیم سیاسی و اجتماعی به آن پویایی بخشیده و از این رهگذر، نام خود را در این نوع ادبی ماندگار کرده است.

اقتباس از آثار توفیق الحکیم به زبانهای انگلیسی، فرانسوی، اسپانیولی، سوئدی و روسی و نیز نمایش آثار وی در تئاترهای لندن، پاریس، استکهلم، پالمو و سالزبورگ نمایان کننده استقبال گسترده اروپاییان از آثار این نویسنده نوآور و نوگراست.

با این تفکر که تفاوت زبان و ادبیات در ویژگی‌های آن دو است. یعنی وظیفه زبان انتقال دانش است؛ اما در ادبیات، شیوه ارتباط اهمیت ارتباط را امری مجزا می‌کند. ویژگی‌های منحصر به فرد متون ادبی، به سرشت عناصر زبانی ربطی ندارد؛ بلکه حاصل نگرش و نگارش نویسنده و نوع رویکرد ادبی او به جهان است. در این پژوهش، سعی بر آن است تا ضمن بررسی ویژگی‌های زبان معاصر عربی در آثار توفیق الحکیم به یکی از رمان‌های توفیق الحکیم با نام "عوده الروح" که به "بازگشت روح" تعبیر میشود، با تاسی از روشنگری‌های فنون و علم زبان شناسی، به تحلیل و بررسی برخی ویژگیهای فنی و محتوایی این اثر پرداخته شود.

اهمیت و ضرورت تحقیق

جریان انتقال مفاهیم همیشه از مواردی بوده که آدمی را به ارتباط و تجمیع تفکر با هم‌نوعان خود وامیدارد. در این بین، با تحولات و دگرگونی‌های جوامع بشری و ترقی آنها، این جریان انتقال دچار دگرگونی شده، قالب و اشکال مختلفی بخود میگیرد.

صدا، آوا، اشاره‌های فراوان، رسم اشکال بر روی سنگواره‌ها از مواردی است که انسان اولیه برای این جریان انتقال مفاهیم در ذهن می‌پرورانده است. با تغییرات محیطی و تحولات جوامع مختلف و رویارویی انسان با این تغییرات، تحولاتی در روند جریان انتقال اتفاق افتاد، تحولی به نام خط و نوشتن.

در گذر روزگار، با شکل‌گیری فنون مختلف تحت عنوان ادبیات، انتقال تفکرات در بین جوامع از رشد و گسترش بیشتری برخوردار شد.

آنچه که ادبیات را بعنوان یک فن قوی و جلیل با دوگونه تقسیم‌بندی نظم و نثر، از سایر علوم دیگر متمایز و بارز میکند این است که علوم ذاتی دیگر منحصر به یک جامعه و یک کشور نیستند ولیکن ادبیات منحصر برای هر ملت و هر سرزمینی است که به موازات تغییرات و دگرگونی‌هایی که آن کشور در طول تاریخ پذیرا بوده متحول شده است.

ادبیات عربی همچنین در این گذر ایام، تحولات بسیاری بر خود دیده است. اگر از این تقسیم‌بندی علوم ادبی به نثر منحصر پرداخته شود، نمایان میشود که تاریخچه‌ای که عرب در زمینه ادبیات نثر بجای گذاشته است هرچند محدود، به زمان قبل از ظهور اسلام برمیگردد. ولی بعد از آن، ظهور آثار فاخر از دوره عباسی در ایران توسعه روزافزون یافته است. گنجینه‌های ادبی معاصر نمودی از این توسعه چشمگیر میباشد.

با ترجمه متون زبانهای مختلف به دیگر زبانهای دیگر جهان، رفته رفته نثر به آرایش لفظی و سجع و انواع بدیع دیگر زبان مزین شد و علم ادبیات صاحب ویژگی‌های متعددی برای ارائه هرچه بهتر و بیشتر افکار و مفاهیم بشری شد و در این اثناء، نویسندگان در نگارشات خود الفاظ و افکار را در پیکاری زیبا به مصاف معانی نهادند. گرچه ادبیات عرب از شروع پیدایش تا دوره معاصر مستمر دستخوش تحولات بسیاری بوده، لذا از تحولات و تغییرات موجود در حوزه ادبیات دیگر اقوام بی نصیب نبوده است.

در دوره معاصر، ادبیات عرب با استفاده از امکاناتی که علوم روزمره برای آن فراهم کرده و همینطور با تاثیر از ادبیات اروپاییان و دیگر ملل، صور مختلفی مانند داستان کوتاه، داستان بلند یا همان رمان، و دیگر متون نوشتاری و نگارشی را به حدود خود افزود و توجه بسیاری از خوانندگان را به خود جلب نموده است.

بدین ترتیب قصه و داستان‌گویی، نه بشکل قدیم بلکه فراتر از آن بشکلی جذابتر در قالب رمان و داستان کوتاه ظاهر شد. نویسندگان نیز، به توجه به شرایط زمان و مکانی که در آن قرار گرفته اند برای بیان افکار خود از ویژگی‌های ادبی زبان و همینطور مکاتب مختلف همچون رمانتیسیم، رئالیسم، سمبولیسم و ... برای نگارش داستانها بهره برده اند.

بدون شک یکی از ادیبان تأثیرگذار جهان عرب، توفیق الحکیم نویسنده معاصر مصری است. وی که معروف به پدر رمان نویسی عرب میباشد، در زمینه‌هایی همچون رمان و نمایشنامه، آثار ارزشمندی از خود به جای گذاشت. رمان‌هایی از جمله: «یومیات نایب فی الأریاف»، «عصفور من الشرق» و «حمار الحکیم» و نمایشنامه‌هایی از جمله: «الورطه»، «شمس النهار»، «لعبه الموت»، «ایزیس» و «السلطان الحائر» .

اصل سخن پیرامون یکی از آثار ایشان، یعنی رمان «عودة الروح» و تاثیر خصوصیات بارز ادبیات عرب بر این اثر فاخر است. در ۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳، دو اثر مهم و مؤثر او در تحول رمان نویسی، عودة الروح و اثر ابتکاری اهل الکهف که بر اساس داستان هفت خفته افسوس (گونه دیگر آن در سوره کهف آمده است) نوشته شد. بدنبال آنها، داستانها و نمایشنامه‌های مهم دیگری از وی چاپ شد.

در رمان «عودة الروح»، توفیق الحکیم فضای جامعه و اخلاق حاکمان را با پارادایمی زیبا و اقتباسی در قالب زمانی بین دو جنگ جهانی (قرن بیستم) به تصویر کشیده و پاره‌ای از مشکلات و مسائل جامعه را در قالب داستان با بیان زبان مادری ایراد میکند و با نگاهی نقادانه به تحلیل این مسائل پرداخته و ناهنجاریهایی را به چالش میکشد.

جهت نمایاندن اهمیت موضوع مقاله حاضر، با توجه به اینکه این اثر به نوبه خود، به غنای ادبیات معاصر جهان عرب کمک شایانی کرده و همچنین مخاطبان زیادی از زبانهای مختلف را با نگاه تحلیل‌گرانه و نقادانه نویسنده رمان آشنا کرده، سعی شده است تا به تحلیل فنی و محتوایی ویژگی‌های زبان معاصر عربی در این رمان پرداخته شود و به سمت و سوی تحلیل و بررسی پیش برد.

به واقع، با توجه به تعاریف داستان نویسی از منظر نویسندگان و ناقدان مطرح معاصر زبان، محققان نظریات متفاوتی دارند. فورستر ۱ میگوید: "داستان نوع ادبی نثر خاص و نقل وقایع است به ترتیب و توالی زمان و شرایط موجود در آن."^{۳۳} شراد شلتاغ بر این باور است که داستان، یکی از اشکال و انواع نثر است که دارای ویژگی‌هایی می‌باشد که آن را از اشکال دیگر نثر متمایز میسازد. این ویژگی‌ها با اختلاف نوع داستان و موضوع و قالب آن متفاوت است؛ بطور کلی، داستان دارای رویدادی است که محل تمرکز داستان است و با عناصر شخصیتی که با رویداد در تعامل میباشند پیوند داده شده است. شخصیت در طی این رویدادها در مکان و زمانی محدود بسوی هدفی معین سوق داده میشوند.^{۳۴}

نمایشنامه‌ها و رمانهای توفیق الحکیم، دارای دو جنبه واقع‌گرا و انسانی است. جنبه واقع‌گرای آن در حقیقت به پیشینه‌های ذاتی و قومی می‌پردازد و از استواری و قدرت و استقامت برخوردار است، اما در بخش انسانی آثارش نویسنده قاطعانه از ادبیات و فلسفه غربی متأثر است و تلاش میکند تا آثارش را بصورتی جهان شمول عرضه بدارد. آثار توفیق الحکیم چند گونه اند:

الف) آثار پژوهشی، از جمله: من البرج العاجی (۱۹۴۱)، تحت المصباح الاخضر (۱۹۴۲)، سلطان الظلام (۱۹۴۲)، حماری قال لی... (۱۹۳۸)، تحت شمس الفكر (۱۹۳۸) و فنّ الادب (۱۹۵۲).

ب) داستانهای کوتاه، مانند راقصة المعبد (۱۹۳۹)، عهد الشيطان (۱۹۳۸)، شجرة الحكم (۱۹۴۵)، تاریخ حیاة معدة (۱۹۵۲)، قصص توفیق الحکیم، مجموعه اول و دوم (۱۹۴۹). محور داستانهای کوتاه توفیق الحکیم تقابل آرمان‌گرایی و واقع‌گرایی می‌باشد و در نظر او همواره واقع‌گرایی پیروز است.

ج) داستانهای بلند با انگیزه‌های ملی و اصلاحی و اجتماعی مانند عوده الروح (۱۹۳۳)، یومیات نائب فی الاریاف (۱۹۳۸)، حمار الحکیم (۱۹۴۰)، الرباط المقدس (۱۹۴۴).

د) نمایشنامه‌های تاریخی مثل محمد (۱۹۳۶)، نمایشنامه‌های اجتماعی و سیاسی مانند مسرحیات الحکیم (۱۹۳۷)، مسرح المجتمع (۱۹۵۰) و المسرح المتنوع (۱۹۵۶)، نمایشنامه‌های اساطیری مثل اهل الکهف (۱۹۳۳)؛ ترجمه فارسی: همگنان غار، ۱۳۵۴ ش)، شهرزاد (۱۹۳۴)، سلیمان الحکیم (۱۹۴۳) و الملک اودیوب (۱۹۴۹). از دیگر آثار او میتوان به موارد زیر نام برد:

مختار تفسیر القرطبی الجامع لاحکام القران که تلخیصی از تفسیر قرطبی است (۱۹۷۷)، نشید الانشاد (۱۹۴۰)، اهل الفن، القصر المسحور با همکاری طه حسین (۱۹۳۷)، و مقالاتی که در مطبوعات چاپ شده است.^{۳۵}

رمان عود الروح توفیق الحکیم بعنوان یک اثر ادبی مشهور است که بلاغت و فصاحت بی‌نظیر زبان عربی، با افکار و اندیشه‌های مختلف ایشان آمیخته شده و مورد توجه ناقدان بوده است. اما در بیشتر موارد نگاهی گذرا به آن شده و پژوهشی مفصل که به بررسی جنبه‌های مختلف آن مبذول داشته شود در مورد آن صورت نگرفته لذا لازم می‌نماید در این زمینه، پژوهشی دیگر بر اساس بررسی رمان از نقطه نظر تاثیر ویژگی‌های ادبیات معاصر عرب بر این اثر گراندقدر انجام شود.

مرور ادبیات

دهه ۱۳۲۰ ش / ۱۹۳۰ دوره مهمی در رشد و گسترش داستان نویسی عربی در مصر بود و توفیق الحکیم سهم ارزنده‌ای در این روند داشت. بخصوص در نخستین نوشته‌های او در قالب رمان، آشکار است: "عوده الروح" (۱۳۱۲ ش / ۱۹۳۳) کشمکش خانواده‌ای از اهالی قاهره را از دید جوانی به نام محسن شرح می‌دهد که خانواده اش او را به پایتخت فرستادند تا با بستگانش زندگی کند. وقایع این رمان که همزمان با ناآرامیهای سیاسی و اجتماعی سال (۱۲۹۸ ش / ۱۹۱۹) روی می‌دهد، مطرح و در ادامه از تداوم تاریخ مصر تحلیل میشود. این اثر چندان مفصل نیست، اما تأثیری را که با حس رمان توفیق الحکیم همراه است و او را قادر به خلق فضای زنده و اصیل خانوادگی می‌سازد، نمی‌توان انکار کرد. در عصفور من الشرق (۱۳۱۷ ش / ۱۹۳۸) همان شخصیت (محسن) به فرانسه سفر می‌کند.

1 Edward Morgan Forster

۲ فورستر، ادوارد مورگان، جنبه های رمان، ص ۳۶.

۳ شلتاغ، عبود شراد، مدخل الی النقد الادبی "الحديث، عمان، دارالمجد لاوی للنشر، چاپ اول، ۱۹۹۸ م، ص ۱۷۷.

۴ نجیب، ن. (۱۹۸۷). توفیق الحکیم و اسطورة الحضارة.

مواجهه و تقابل و تعامل فرهنگها در این اثر با نمادگرایی بسیار شدید توأمان است و منجر به خلق این اثر شده و از نخستین تجربه‌های رمان نویسی با مضمونی است که در بیشتر توصیفات نویسندگان نسل بعد نمایان میشود.

توفیق الحکیم با یومیات نائب فی الاریاف (۱۳۱۶ ش / ۱۹۳۷) گرچه یکی از شاهکارهای ادبی جهان عرب را خلق کرده، در می‌یابد که در مقام دادیار عمومی مجبور است قوانینی را اجرا کند که بکلی با وضع دهقانان در تضاد است؛ جامعه‌ای که بشدت به باورها و رسوم دیرینه پایبند هستند. نتیجه آن شاهکاری است پر از شخصیتها و ماجراها و شرحهایی که با طنزی جذاب همراه است. توفیق الحکیم علاوه بر این اثر و رمانهای دیگر، مجموعه کوچکی از داستانهای کوتاه را منتشر کرد.

توفیق الحکیم پس از عضویت در فرهنگستان زبان عربی و اطمینان از جایگاه ممتازش در حیات فرهنگی کشور به سبب جلب تحسین رئیس جمهور، جمال عبدالناصر، حوزه آثار نمایشی خود را بسط داد. بعضی از نمایشنامه‌های او را، که پس از انقلاب (۱۳۳۱ ش / ۱۹۵۲) نوشته شد، می‌توان تفسیر ابعاد واقعیات متغیر اجتماعی و سیاسی مصر دانست. آنچه توفیق الحکیم را در نظر غربیان نویسنده‌ای صاحب سبک و پیشرو و نام‌آور کرده است، رمان *عوده الروح* و *اهل الکهف* است. او با آگاهی دقیق از اصول داستانهای یونان باستان و اروپا به نوعی جامعه‌شناسی دست یافت که در آثارش بخوبی مشهود است. تاکنون منتقدان بسیاری به اثر فاخر "*عوده الروح*" توفیق الحکیم پرداخته‌اند. اما پژوهشی که بطور مستقل به این اثر عظیم پردازد انجام نشده است. الایدی الناعمة (۱۳۳۳ ش / ۱۹۵۴) آشکارا حمایت او را از گرایشهای برابری خواهان، در نخستین مراحل روند تغییرات نشان می‌دهد.

سید (قطب النقدالادبی ۱۹۹۰) در کتاب "*دارالشرق طبعه السادسه*"، ضمن تاکید بر ارزش ادبی اثر در قسمتی از نوشته خود به نقل از کتاب *فصول فی النقد اثر طه حسین* به بررسی شخصیت‌های داستان کتاب خود پرداخته و در ادامه به اشتراکات ویژگی‌های عناصر این اثر توفیق الحکیم و کتاب خود پرداخته است.

احمد عثمان در کتاب "*سرچشمه‌های کلاسیک در آثار توفیق الحکیم*" با محور قرار دادن نمایشنامه‌هایی که مولف بر اساس شاهکارهای نمایشی یونان باستان نوشته است و با ارائه دیدگاه نویسنده در مورد تراژدی یونانی سعی نموده است تاثیر پذیری از آثار توفیق الحکیم در آثار یونانی را مشخص کند.

محمد مندور در کتاب "*مسرح توفیق الحکیم دار نهضه مصر للطبع و النشر القاهاه دون تاریخ*" ضمن نقد رمان *مینویسد*، همچنان به نظر میرسد که توفیق الحکیم شیفته ترسیم جوانب گوناگون زندگی بشری انسانها در تمام جریانات اعم از نابسامانی‌های حکومتی یا به معنی دقیق‌تر گرایش‌های گوناگون نفس انسان قرار میدهد.

حمدی ساکوت، منتقد مصری، *عوده الروح* را "*نخستین رمان مصری دانست که می‌تواند مقایسه‌ای با آثار غربی داشته باشد*"^۳. وی همچنین اظهار داشت که محبوبیت آن "*به افزایش اعتبار رمان مصر کمک کرده است*"^۴. حمدی ساکوت همچنین میگوید که این گفتگو، "*با توجه به ادبیات و زبان عرب، احتمالاً این اثر، از بهترین آثار در داستان‌های مصر است*".^۵ ریچارد لانگ گفت که رمان *عوده الروح* "*با رضایت عامه، اولین رمان واقعی به زبان فصیح عربی است*".^۶ همچنین خاطر نشان می‌کند: "*اولین رمان واقعی به زبان عربی، که به طرز حیرت‌انگیزی نگارش شده است*"^۷.

علی جاد از "*شخصیت ثابت*" توفیق الحکیم به عنوان یکی از نقاط قوت این رمان یاد کرد: "*تقریباً هر کاری که شخصیت‌های رمان انجام می‌دهند، بیانات اولیه نویسنده درباره آنها را تأیید و تصویب می‌کند*"^۸. چیزی که در آثار توفیق الحکیم عموماً اتفاق افتاده است، ادبیات نگارشی زبان است.

یحیی حقی نویسنده برجسته مصری واضح و بی‌تکلف اظهار میدارد "*عوده الروح به سبکی نگارش شده که می‌تواند برای موضوع مناسب باشد، سبکی آسان، بدون عارضه و معتبر که گفتگو را از طریق روح خود منتقل می‌کند و بگونه‌ای توصیف و*

۱ براگمن‌جی، مقدمه‌ای بر تاریخ ادبیات مدرن عربی در مصر ۱۹۸۴، صص ۲۸۸-۲۷۶.

2 J Fontaine & Mort. (۱۹۷۹).

۳ ساکوت، ح. (۱۹۷۱). رمان مصر. (قاهره: دانشگاه آمریکایی در مطبوعات قاهره)، ص ۸۹.

۴ حمدی، ساکوت ۱۹۷۳، تغییر ریتیم، ص ۱۹.

۵ براگمن‌جی، مقدمه‌ای بر تاریخ ادبیات مدرن عربی در مصر ۱۹۸۴، صص ۲۸۸-۲۷۶.

۶ جاد، فرم و تکنیک در رمان مصر، ۱۹۸۲، ص ۴۰.

صحبت میکند که خوانندگان، اینکه اثر در ارتباط با چه و برای چه کسی نوشته شده است، می توانند آن را درک کنند. " حقی ادامه داد: تنها هدف توفیق الحکیم این است که آثارش کاملاً طبیعی و بی دغدغه با رسایی و شیوایی زبان باشد^۱.
شکری تنش خلاقانه‌ای در رمان عوده الروح پیدا کرده که شامل: (الف) ساختار نمایشی کلاسیک آن است، که در آن شخصیت‌ها با نقش‌های نمادین و پیشرفت از آغاز تا بحران و حل و فصل مسایل مشخص می شوند، (ب) طبقه متوسط، ایدئولوژی عاشقانه، و سرانجام (ج) واقع گرایی رمان، که در اینجا با تواضع بیشتری از گذشته در ادبیات زبان معاصر مصر دریافت می شود. آنچه که واقعاً در این رمان مشهود است، موضوعی کلاسیک مانند افتخار یا انتقام جویی نیست، یا عاشقانه‌ای بسان مرگ، بلکه شرایط طبقات متوسط در مصر در آغاز قرن بیستم است^۲.

راشد العنانی، در مطالعه ارزشمند خود، اظهار میدارد که مشاهده میشود که این رمان توفیق الحکیم "شبیبه به درام است تا داستان"^۳. شکری همچنین در عوده الروح به یک داستان کلاسیک پی برده است. ساختاری که با استفاده از گفتگو مورد تأکید قرار گرفته است و شخصیتی که "عمل می کند" به جای "تحمل پیشرفت خود"، ایده پیشگویی نویسنده را به تصویر می کشد. یا به تعبیر دیگر، شکری می گوید، پیشرفت شخصیتها با نقش‌های نمادین و پیشرفت از نقش‌های نمادین آنها و پیشرفت رمان در حل بحران مشخص می شود. بسیاری از منتقدین مانند راجر آلن، عوده الروح را "تصویری زیبا از حومه مصر" نامیده است^۴. دینا امین در مقاله‌ای گسترده درباره توفیق الحکیم و درباره رمان عوده الروح میگوید که این اثر "مبتنی بر واقعیت و یا تصویری تخیلی از زندگی عموهای پدری و عمه خود در قاهره است، که در هنگام تکمیل تحصیلات خود در مقطعی (کارشناسی ارشد)، با آنها زندگی کرده است"^۵.

جنبه جدید بودن و نوآوری در تحقیق

در تحقیق حاضر از نگرشی متفاوت، با بررسی ویژگی‌های زبان معاصر جهان عرب و تاثیر آن در آثار مختلف نویسندگان از جمله آثار توفیق الحکیم، مانند رمان "عوده الروح"، به نقش این هنرمند برجسته و شهیر و تاثیرپذیری او از فصاحت زبان معاصر عربی در پیدایش و خلق آثار ماندگارش پرداخته میشود.

اهداف مشخص تحقیق (شامل اهداف آرمانی، کلی، اهداف ویژه و کاربردی)

این پژوهش در پی دستیابی به اهداف زیر میباشد:

۱. معرفی ادبیات معاصر عرب و بیان ویژگیهای آن و تاثیر این خصوصیات بر دیدگاههای شخصیتی توفیق الحکیم بعنوان یکی از رمان نویسان بزرگ جهان عرب و اثرگذاری بر افکار وی در غالب خصوصیات نگارشی ادبیات معاصر در آثار ایشان (مطالعه موردی: رمان عوده الروح).

۲. آشنایی با رمان نویسی مدرن و سیر پیدایش آن در جهان و همچنین آشنایی با نگارش رمان‌های عربی.

۳. ارائه یک پژوهش نقادانه در ارتباط با رمان "عوده الروح" بر اساس سبک ادبی و عناصر رمان.

در صورت داشتن هدف کاربردی، نام بهره‌وران (سازمان‌ها، صنایع و یا گروه ذینفعان) ذکر شود (به عبارت دیگر محل اجرای مطالعه موردی): دانشجویان و افراد متخصص در ادبیات و زبان شناسی.

سوالات تحقیق

در این پژوهش با مطالعه در ادبیات معاصر عرب و همچنین پژوهش در مورد آثار ادبی گوناگون از جمله شعر نویسی، تئاتر و رمان و نمایشنامه نویسی و ... مشاهیری چون توفیق الحکیم، به سوالات زیر پاسخ داده میشود:

۱. چگونه میتوان گفت میزان فراخی و گستردگی فصاحت زبان‌ها در ایجاد عناصر و اثرگذاری آنها در نگارش نمایشنامه اثربخش است؟

۱ حقی، ی، ادبیات مدرن عربی، نیویورک: شرکت انتشارات اونگار، ۱۹۸۷، ص ۱۱۱-۱۱۲.

۲ شکری، تورات الموصول، ۱۹۸۷، ص ۱۳۰-۱۳۱.

۳ راشد العنانی، بیگیری معنا، ۱۹۹۳، ص ۲۰.

۴ شکری، تورات الموصول، ۱۹۸۷، ص ۱۳۰-۱۳۱.

۵ امین، د، "توفیق الحکیم (۱۸۹۸ - ۱۸۹۸)"، در راجر آلن، مقاله هایی در زندگی نامه ادبیات عربی، ۲۰۱۰، ص ۱۰۴.

۲. نقش امور سیاسی و شرایط نامتعارف جوامع بشری در پرورش ادبا و در پی آن ایجاد آثار تحسین آمیز از جمله این اثر فاخر توفیق الحکیم چه بوده است؟

۳. نویسنده، روشنگری سبک خاص خود را در نگارش رمان عوده الروح با ویژگی‌های بارز ادبیات زبان عربی چگونه نمایان میکند؟

فرضیه‌های تحقیق

۱. مطالعات در مورد ادبیات و زبان‌شناسی حجم بزرگی از پژوهش‌های علوم انسانی را به خود تخصیص داده است. واقعیت این است که زبان و ادبیات نماد اندیشه عقلانی و عقلایی و آیین‌های شفاف برای بازتاب فرهنگ جوامع بشری است. زبان تنها ابزاری برای انتقال اندیشه از متکلم به مخاطب نیست، چه بسا فراتر از این مرزها، عاملی مؤثر در ایجاد شخصیت اهل زبان است.

۲. زبان عربی معاصر از نوآوری‌های علمی در زمینه مطالعات زبانشناختی بی‌بهره نبوده است، اما این رویکرد کلاسیک کمتر مایل است به تحولاتی که برکالبد ادبیات زبان عربی از آن زمان تاکنون وارد شده به‌دازد. در حالی که نزد زبان‌شناسان نوین، زبان حقیقتی همیشه و همواره در حال تغییر و دگرگونی است و همچون سایر شئون انسانی در تکامل است.

۳. فرضیه در پژوهش حاضر بر این است که تفاوت‌هایی که از ابتدای پیدایش آثار ادبی تا به امروز با ویژگی‌های زبان عربی وجود داشته است و از سوی پژوهشگران ادبیات معاصر کشورهای عربی و جهان مورد بررسی قرار گرفته ممکن است زاینده عواملی چون تفاوت میان ذوق و سبک نگارش و یا تفاوت میان ارزش‌های فردی و اجتماعی در جوامع بشری باشد. لذا، پژوهشگران ادبیات معاصر را دچار ابهام در صحت و سقم آثار ادبی میکند و تأثیر مستقیم بر نگارش آثار ادبی زبانها منجمله عربی و همچنین نویسندگان مختلف جهان، بطور موردی توفیق الحکیم نویسنده رمان عوده الروح میگذارد.

تعریف واژه‌ها و اصطلاحات فنی و تخصصی (به صورت مفهومی و عملیاتی)

زبان وسیله‌ای برای بیان مقصود یا رساندن پیام است و از این منظر، به سه بخش تقسیم می‌شود: زبان علمی، زبان عام و زبان ادبی.

۱. زبان علمی: زبانی است که برای انتقال مفاهیم علمی در قالب مقاله و کتاب استفاده می‌شود. با ویژگی‌هایی از جمله: شفافیت، روشنی، بی‌حاشیه، ساده و بی‌تکلف و تعارف، پیچیدگی و ابهام در آن راه ندارد؛ چون این عناصر بر سر راه انتقال پیام و رساندن مفهوم، مانع ایجاد می‌کنند. از آرایه‌های ادبی و بدایع و نوآوری‌های کلامی تا حد ممکن بهره نمی‌گیرد و اگر بهره ببرد، برای توضیح و پشتیبانی موضوع اصلی است، نه اینکه خود، اصل موضوع باشد. از لفاظی، بیان احساسات و تعارف‌ها، دآوری و جانب‌داری به دور است.

۲. زبان عام: برای جریان ارتباطات روز استفاده می‌شود. از آنجا که عامه مردم از آن بهره‌مندند، روزنه‌ای است که با آن روی فرهنگ هر جامعه گشوده شده و با تفحص در آن، اطلاعات درخور توجهی از فرهنگ جوامع بدست می‌آید. ویژگی‌های زبان عام روشنی و وضوح، سراسر بودن، مقیدنبودن به چهارچوب‌های منطقی، درازه‌گویی، عمومیت‌داشتن، استفاده از ضرب‌المثل و تخیل و طنز است.

۳. زبان ادبی: این زبان که از آن برای خلق آثار ادبی همچون شعر، داستان، قطعات ادبی، نمایشنامه و فیلم‌نامه و رمان استفاده می‌شود، زبانی است پیچیده و رازآلود و پر از صور خیال. از این جهت غالباً پیام آن به‌راحتی دریافت نمی‌شود و مخاطب باید از رموز و آرایه‌های ادبی آگاه باشد تا بتواند پیام را به‌درستی دریافت و رمزگشایی کند. زبان ادبی از اسطوره، تاریخ، صنایع ادبی، ابداعات و ابتکارهای زبانی و تخیل و خلاقیت بهره می‌گیرد. در عین حال، همچون زبان علم، دایره واژگانی خاصی دارد. ویژگی‌های زبان ادبی شامل:

۱. بهره‌گیری از تخیل و خلاقیت. در آثار ادبی، عناصر و شخصیت‌ها بر ساخته ذهن نویسنده یا شاعر هستند و نویسنده آن‌ها را با تکیه بر تخیل و قوه خلاق خویش ساخته و پرداخته میکند. در واقع، مخاطب این‌گونه آثار در جریان تخیلات قرار نگرفته؛ بلکه حاصل فرایند تخیل و خلاقیت نویسنده را در قالب شخصیت‌ها، عناصر و فضا و خط داستانی دریافت می‌کند.

۲. استفاده از آرایه‌های ادبی: زبان ادبی از آرایه‌هایی چون استعاره، کنایه، ایهام، تشبیه و مجاز فراوان استفاده می‌کند. بدین وسیله، از دنیای واقعی فاصله گرفته و مخاطب را نیز با خود به دنیای برساخته ذهن نویسنده یا شاعر می‌برد.

۳. تنوع: زبان ادبی از تنوع بشکل حیرت‌انگیزی بهره می‌برد. این تنوع نه تنها در عرصه زبان و استفاده از ظرفیت‌های عظیم واژگانی است، بلکه به مفهوم و قالب نیز تسری پیدا می‌کند. زبان ادبی از عناصر واقعی به سبک خود بهره می‌گیرد. مثلاً، حس را در هم می‌آمیزد تا مخاطب به‌جای دیدن نشانه‌های بهار، بوی آن را احساس کند و صدای پایش را بشنود. در عین حال، با هنجارستیزی‌های زبانی و شکست چهارچوب‌های عمومی جذابیت پیدا می‌کند و منحصر به فرد می‌شود. ویژگی دیگر، طراحی درون‌مایه‌های یکتا در قالب‌های متنوع است که زبان ادبی از آن به‌ظرافت و زیبایی استفاده می‌کند.

زبان حجم زیادی از مطالعات علمی در زمینه‌های مختلف علوم انسانی را دربردارد. این نشانه خلاقیت ذهن و آینه تمام‌نمای فرهنگ جوامع بشری است. زبان فقط ابزاری برای بیان افکار و احساسات در روح نیست بلکه با تأثیر بسزا در همان گوینده و مخاطب، با رنگ آمیزی مطالب در ماهیت آنها، از این حد نیز فراتر رفته تا جاییکه برای مثال زبان عربی در دوره معاصر در انزوا از تحولات مدرن در مطالعات نبوده است.

در تفاوت بین زبان و ادبیات باید گفت زبان پیش از هر چیزی، امکان ایجاد ارتباط است. در ادبیات، شیوه ارتباط اهمیت ارتباط را امری مجزا می‌کند. در زبان، گوینده برای مخاطب پیامی می‌فرستد و گیرنده پیام با توجه به زمینه ارتباط، تجارب و استنباط، خود آن را دریافت می‌کند. در ادبیات، گوینده به مخاطب روزه‌ای نشان می‌دهد و او را برای آنکه چگونه به آن پیام بنگرد، راه می‌نماید.^۱

تعریف زبان به نحوی که مورد قبول همه زبان‌شناسان و دیگر دانشمندان باشد مقدور نیست؛ زبان یک نهاد مهم اجتماعی است و وسیله بیان افکار و احساسات. مهمترین وسیله برای ایجاد یک ارتباط و برای تفکر.^۲

اما ادبیات برای خلق شدن، نیاز به ابزار زبان دارد. زبان نماینده اشیاء اشخاص، اعمال، احساسات و روابط میان آن‌هاست و خودبه‌خود ارتباط برقرار می‌کند؛ اما اثر ادبی را باید از راه همدلی و همدردی با آن درک کرد. یکی از راه‌های همدلی با اثر ادبی، شناخت عناصر زیبایی و ارتباط آن عناصر با پیام است. زمانیکه کسی در یک پیام زبانی، از طولانی بودن شب و دیر به سر رسیدن سخن می‌گوید، درک سخن او به مراتب آسان‌تر از این دو بیت سعدی است که آن را با زیبایی هنری آمیخته است.

زبان آراسته نیز از جنس زبان است، نه از سنخ ادبیات. تشبیه و استعاره و تصویرپردازی و حتی جناس و سجع، زبان را ادبی نمی‌کند. ویژگی‌های مهم و قوی زبان ادبی، «مبالغه»، «کلی‌گویی»، «آشنایی‌زدایی» و «آرایه‌پردازی به‌جای تحلیل و استدلال» است. هر زبانی که در آن مبالغه باشد یا آرایه را جایگزین دلیل کند، ادبی است. سخن هرچه آراسته‌تر باشد، نافذتر و جذابتر است و آراستگی زبان، لزوماً از مقوله ادب‌ورزی نیست. صرف آرایه‌پردازی، کلام را ادبی نمی‌کند. بنابراین استفاده متعارف از آرایه‌های ادبی و شیوه‌های زیبانویسی، نقض زبان علمی نیست.

علی محمد حق‌شناس می‌گوید: "علم زبان‌شناسی، از روزگار فرمالیست‌های روسی، «زبان ادبی» را از «زبان ارجاعی» جدا کرد و اصرار داشت که «ادبیات» و «زبان» دو حوزه متفاوت هستند."^۳

به‌تبع این مقایسه، در سنت مطالعات ادبی، سبک ادبی از زبان عادی یا اطلاعی متمایز فرض می‌شود. از قدیم، زبان شاعران و نویسندگان معیار بوده است. با این‌همه، کاربرد زبان در ادبیات با ارتباطات روزمره (زبان ارجاعی) اختلافات زیادی دارد، این تفاوت‌ها، هم در نوع کاربرد نشانه‌هاست و هم در نقش متفاوتی که زبان در دو گفتار ادبی و گفتار ارتباطی بر عهده دارد.

پاول سیمپسون، سبک‌شناس معاصر، معتقد است که ایجاد تمایز زبان‌شناختی میان ادبیات و بقیه قلمروهای زبان سخت است.^۴

همانطور که گفته شد آثار توفیق الحکیم چند گونه اند که در تعاریف آمده است.

۱ بنت، تونی (۲۰۰۳). فرمالیسم و مارکسیسم. لندن و نیویورک.

۲ وان، ویلیام و همکاران، ۲۰۰۶، پیش‌بینی در دانش‌المعارف زبان و زبان‌شناسی.

۳ حق‌شناس، علی محمد، (۱۳۷۰). مقالات ادبی و زبان‌شناختی. تهران: نیلوفر.

۴ سیمپسون، پل. (۱۹۹۷) زبان از طریق ادبیات: مقدمه. لندن و نیویورک.

الف) آثار پژوهشی، پژوهش یا تحقیق یک روند هوشمندانه، هوشیارانه، خلاقانه و سامان‌مند برای یافتن، بازگویی و بازنگری پدیده‌ها، رخدادها، رفتارها و انگاشته‌ها است. آثار پژوهشی همچنین برای استفاده از پدیده‌های موجود در جهت دست یافتن به راهکارهای عملی موضوع مورد نظر بکار می‌رود. بطور معمول پژوهشگر نتایج پژوهش خود را در مجله‌های علمی ارائه می‌دهد. پژوهش در دو بعد، یکی «یافتن پرسش پژوهش» و دیگری «پاسخ دادن به آن» انجام می‌گیرد.

ب) داستانهای کوتاه، گونه‌ای از ادبیات داستانی است که نسبت به رمان یا داستان بلند حجم بسیار کمتری دارد و نویسنده در آن برشی از زندگی یا حوادث را می‌نویسد. داستان کوتاه قطعه‌ای تخیلی است که حادثه واحدی را، خواه مادی باشد و خواه معنوی، مورد بحث و بررسی قرار می‌دهد. این قطعه تخیلی بدیع باید بدرخشد، خواننده را به هیجان بیاورد، یا در او اثر گذارد و باید از نقطه ظهور تا پایان داستان در خط صاف و همواری حرکت کند.

ج) رمان یا داستانهای بلند با انگیزه‌های ملی و اصلاحی و اجتماعی مانند عودۀ الروح، داستان بلند بگونه‌ای از داستان‌ها گفته می‌شود که خصوصیات رمان و داستان کوتاه را هر دو در خود داشته باشد. در داستان بلند درست مانند داستان کوتاه معنا از اهمیت بالایی برخوردار بوده و فشردگی معنایی وجود دارد. همچنین شخصیت‌ها و زمان پیوسته در حرکت هستند، تمامی شخصیت‌ها بصورتی هماهنگ در جهت تصویر معناهای اصلی داستان نقش‌آفرینی می‌کنند و همچنان نیز از انسجام و استحکام بسیار بالایی برخوردارند. حال آنکه، داستان بلند همچون رمان، شخصیت‌ها را گسترش نمی‌دهد و اما موضوع نیز بیشتر از وضعیتی که در داستان کوتاه دارد در آن گسترده می‌گردد. پرورش شخصیت و معنا در داستان بلند بیشتر از داستان کوتاه صورت می‌پذیرد و تا اندازه‌ای به خصوصیات رمان نزدیک می‌شود.

رمان^۱ که امروزه در بیشتر زبانها بخصوص زبان اروپاییان استفاده میشود مشتق از رمانس^۲ قرون وسطی است. البته در زبان انگلیسی به جای رمان از واژه ناول^۳ استفاده میشود که از قرن هجدهم جایگزین رمانس شد. این کلمه اقتباس از واژه رومی نولولا^۴ به معنی چیزی کوچک و تازه میباشد که دلالت بر قصه‌ای کوتاه و منثور دارد.^۵

در تعریف رمان میتوان گفت: "ارائه تعریفی جامع در مورد رمان بی‌شک بسیار دشوار مینماید. لیکن رمان در آغاز با تمایلی قوی بر ضد تعاریف رسمی در قالب دیگر انواع ادبی همچون شعر ارائه شده، به میدان آمده و با ستیز با راه و رسم ادبی قصد اصلاحات بسیاری را دارد."^۶

جوزف شیبیلی به گفتارهای خود از تعریف از رمان اجتناب کرده و مینویسد که: "رمان نوعی ادبی نه مانند شعر قابل رویت و نقل و بررسی در همه مجامع و نه بسان نمایش در صحنه قابل اجرا. چون بیشتر خوانندگان آن را مطالعه میکنند پس غالباً نظریات درباره رمان یک حالت شخصی است. لذا اینگونه نظریات شخصی جریان سستی را در اذهان نمایان میکند پس تعریف مستقلی نمیتوان از آن داشت."^۶

از نظر فورستر: رمان داستانی است به نثر و با گسترشی معین که این حد با وسعت نباید کمتر از تعداد کلمه مشخصی باشد. پس هر اثر داستانی منثور، که بالغ بر این تعداد کلمه مشخص باشد رمان است.^۷

ویلیام هزلت^۸ منتقد و نویسنده انگلیسی، میگوید: "رمان داستانی بلند است بر اساس تقلیدی نزدیک به واقعیت از آدمی و عادات و حالات آدمی نوشته شده و با پارادایمی خاص، تصویر جامعه را در خود منعکس میکند."^۹

دی اچ لارنس نویسنده انگلیسی مینویسد: "رمان کتابی روشن از زندگی است که میتواند با گسترش و هدایت عمیق ترین جریان‌های احساسی و عاطفی به کمک برخاسته تا به وحدت و صلابت تازه‌ای در هستی برسد. کتابها زندگی نیستند، آنها

1 Roman
2 Romance
3 Novel
4 Novella

۵ ر.ک: سلیمانی، محسن، رمان چیست؟، ص ۱۲ و دقاق، عمر، ملامح النثر الجدید و فنونه، بیروت، دارالوزاعی للطباعة و النشر و التوزیع، چاپ اول، ۱۹۹۷، صص ۳۳۸ و ۳۳۹.

۶ غلام، محمد، رمان تاریخی (سیر و نقد و تحلیل رمان های تاریخی فارسی ۱۲۸۴-۱۳۳۲)، صص ۳۷ و ۳۸.

۷ ر.ک: فورستر، دوارد مورگان، جنبه های رمان، صص ۸ و ۹.

8 William Hazlitt

۹ ر.ک: میرصادقی، جمال، واژه نامه هنر داستان نویسی، ص ۱۱۸.

لرزشی در فضای اثیری می افکند اما رمان در حکم عاملی تکان دهنده میتواند تمام هستی انسان زنده را بلرزاند. این لرزه نیرومندتر از ارزش شعر فلسفه و یا هر کتاب دیگری است.^۱

از دید عزیزه مریدن، رمان یک رویداد اساسی میباشد که از این رویداد، دیگر جریانها منشعب میشود، اگرچه حول قهرمان یا چند شخصیت متمرکز میشود اما در خلال رخدادهای ناگزیر، شخصیتها هستند که پا به صحنه میگذارند.^۲

برای مثال رمان سیاسی، رمانی است که مستقیماً با جنبه‌های معینی از زندگی سیاسی سروکار داشته باشد و در آن جنبه‌های سیاست از عناصر لازم سازنده‌ی اثر باشد، نه زمینه‌ی فرعی و حاشیه‌ای آن.^۳

رمان سیاسی یک نوع ادبی است که بیشتر به ایده‌ها و مضامین تعلیمی توجه دارد تا به بیان احساسات. در این قبیل رمان‌ها، مکانیسم، نحوه شکل‌گیری و اجرای قانون و طرح تئوری‌های سیاسی، اجتماعی و فلسفی به بوته نقد سپرده شده و بدین ترتیب سیاست، به راحتی می‌تواند فضاهای خالی داستان را پر کند و همواره خواننده را در یک حالت تعلیق مناسب و حساب شده قرار دهد.^۴

د) نمایشنامه‌های تاریخی، در حالت کلی «نمایشنامه» ژانر یا نوع ادبی خاصی است که با «داستان» تفاوت دارد، عناصر و ابزارهای نمایشنامه نویسی فراتر از داستان به کار گرفته می‌شوند. آنچه در داستان «بیان» و «توصیف» می‌شود، در نمایشنامه باید «دیده» و «تصویر» گردد.

یک نویسنده رمان میتواند با دقت کردن و مطالعه پیرامون حوادث و وقایع زندگی خود و اطرافیانش و محیط، یا با مراجعه به "خاطرات" و "مشاهدات" دیگران و بازنگری در آنها به طراحی یک داستان بلند برای رمان بپردازد.

روش شناسی تحقیق

عوده الروح در ابتدا و از همه مهمتر، همه ویژگی‌های به یاد ماندنی و تأثیرگذار از یک خانواده مسلمان مصری است که تقریباً یک قرن پیش در آن زندگی می‌کردند. پیام عوده الروح، برای خواننده خوش بینانه است. این تعلیم را می‌آموزد که همبستگی مصری‌ها در تمام اقصای زندگی، روح و قدمت مصر زنده است و ستمگری استعمارگران همچنان نمایان. و آسیب عمده آنها به لحاظ روانی بوده و مهمترین آنها بیدار کردن مصریان است. تنها شرور واقعی رمان بی‌حرکتی و جهل است. عوده الروح نه تنها تغییری را که توفیق الحکیم از مصر در سال ۱۹۱۹ آغاز کرد، جشن گرفت، بلکه خود بخش قابل توجهی از این تغییر بود. از عوده الروح تا آثار بعدی مانند خارهای صلح و سفر تا فردا، همبستگی موضوعی مهم برای توفیق الحکیم بوده است. قویترین ادعایی که عوده الروح توجه خواننده غیر مصری را جلب میکند، تصویر واقعی آن از زندگی در مصر در آغاز قرن بیستم است که با نگارش به زبان عربی، پیشتر به نمایانند فصاحت و غنای ادبیات زبان عربی پرداخته است.

روش پژوهش در این مقاله که کتابخانه‌ای می‌باشد و برای انجام آن مراحل زیر پیموده میشود:

۱. مطالعه و یادداشت برداری از منابعی که در رابطه با موضوع مقاله نوشته شده است.

۲. تحلیل و بررسی اطلاعات جمع آوری شده.

ابتدا منابعی که در مورد زندگی مولف و رمان نوشته شده است مورد شناسایی و مطالعه قرار گرفته و از آنها فیش برداری صورت میگردد. سپس آثاری که در آنها به رمان عوده الروح پرداخته شده، مورد مطالعه قرار می‌گیرد و از آنها فیش برداری میشود. سرانجام با مطالعه عمیق و دقیق در خود اثر، اطلاعات بدست آمده مورد تحلیل و بررسی قرار میگردد.

در مجموع در توضیح روش تحقیق حاضر باید گفت که دو مشکل عمده برای نمایانند رمان برای غیر مصری‌ها وجود دارد: اول نداشتن سنت بومی برای تربیت بازیگر و کارگردان بدلیل نبود درک درست از ویژگیها و خلل و فرج نگارشی زبان معاصر عرب و دوم ویژگیهای زبان ادبی عربی که مانع از کاربرد آن در مکالمات روزمره می‌شود. نخستین واکنش توفیق الحکیم به این

۱ میرصادقی، جمال، قصه، داستان کوتاه، رمان، صص ۱۷۸ و ۱۷۸.

۲ رک: مریدن، عزیزه، القصة و الرویه، صص ۷۳-۷۵.

۳ جمال، م. (۱۳۸۲). ادبیات داستانی. انتشارات علمی، ص ۴۳۳.

۴ پارسی‌نژاد و شیرازی. (۱۳۸۲). رمان سیاسی و زیرساخت‌های آن. ادبیات داستانی.

مسائل، حاکی از آن است که وی می‌خواسته رمان‌هایش «مَسْرَحَ ذهنی» (ترجمه اصطلاح فرانسوی «تئاتر ایده») باشند؛ یعنی، رمان‌هایی برای خواندن نه الزاماً برای اجرا.

در دهه ۱۳۲۰ ش / ۱۹۴۰، توفیق الحکیم مجموعه داستان‌های کوتاه یک پرده‌ای نوشته است که ابتدا در روزنامه‌ها و مجلات چاپ می‌شدند و بعد بصورت دو مجموعه منتشر شدند: مَسْرَحَ الْمُجْتَمَع (۱۳۲۹ ش / ۱۹۵۰) و المَسْرَحَ المُنَوَّع (۱۳۳۵ ش / ۱۹۵۶). اُغْنِیَةُ المَوْت (۱۳۵۲ ش / ۱۹۷۳، ۱۳۵۶ ش / ۱۹۷۷) از مجموعه اول، تجسم بی نظیری از دهکده‌ای درگیر نزاعی خونین واقع در مصر علیا و نمونه ممتازی از تسلط توفیق الحکیم در ایجاد کشمکش است. با توجه به اینکه مطبوعات، داستان‌های کوتاه درخواست می‌کردند، قابلیت‌های توفیق الحکیم در این زمینه به نحو احسن پرورش یافته و خلق شد.

رمان عودۀ الروح یک ادای احترام عاشقانه به همبستگی مصریان در همه طبقات و مذاهب و طعم خوب و حس خوب آنها است. این تفکر از ابتلا به یک معضل در سال ۱۹۱۸ آغاز و به انقلاب مصر ۱۹۱۹ ختم می‌شود. تحسین این رمان توسط کارآفرینان نظامی که جایگزین سلطنت در انقلاب ۱۹۵۲ مصر بودند، ممکن است شور و اشتیاق را برای آن کاهش داده باشد، اما انقلاب ۲۰۱۱ مصر زندگی جدیدی را به همراه آورده است.

توفیق الحکیم مفهوم تراژدی یونان باستان را، که جدال انسان با نیروهای فرا انسانی است، در فرهنگ عربی-اسلامی وارد کرد که شیوایی زبان عربی نگارش شده بر فخر اثر افزوده است. توفیق الحکیم اصولاً از عناصر اسطوره‌ای در آثارش، بسیار بهره برده است. او داستان‌های دینی را نیز با رمز اسطوره‌ای می‌نگرد و از آنها به دلخواه استفاده می‌کند.^۲ او در رمان عودۀ الروح از افکار دینی مصریان باستان متأثر است.^۳

یکی از ویژگی‌های آثار توفیق الحکیم، توجه به زن است. نگرش توفیق الحکیم به زنان عرب، بویژه زنان مصری، بدبینانه است. او زن اروپایی را به سبب نقش اجتماعی اش بر زن عرب ترجیح می‌دهد و زنان عرب را عقب مانده می‌داند. موضوع برخی از رمان‌ها و داستان‌های وی، از جمله رباط مقدس، عودۀ الروح، صندوق، خیانت زنان است.^۴ شمار زیادی از رمان‌ها و داستان‌های توفیق الحکیم به زبان‌های اروپایی ترجمه شده است.^۵

در بخش تحلیل موضوع مقاله حاضر نیز، آنچه تحت عنوان بررسی محتوایی ارائه میشود، جایگاه زن نیز بطور اجمالی در این اثر و نوع نمایشنامه وجود دارد و عناصر داستانی و عناصر خیالی موجود در متن، که بخشی از فنون بکار رفته در رمان است در این مقاله بررسی میشود.

منابع

۱. (۱۳۸۱ش)، پیوند آفرینش ادبی با زندگی اجتماعی، مترجم: محمد جعفر پوینده، جامعه، فرهنگ، ادبیات: لوسین گلدمن، تهران: چشمه.
۲. (۱۳۷۱ش)، جامعه شناسی ادبیات، دفاع از جامعه شناسی رمان، مترجم: محمد جعفر پوینده، تهران: نشر هوش و ابتکار.
۳. اباذری، یوسف (۱۳۸۹ش)، خرد جامعه شناسی، تهران: طرح نو.
۴. ایزانلو، امید وحسن عبداللهی (۱۳۹۲ش)، «واقع گراییدر داستان‌های (مدیر مدرسه) آل احمد (زقاق المدق) نجیب محفوظ»، مجله زبان و ادبیات عربی، شماره هفتم، صص ۲۳-۴۳.
۵. الباردی، محمد (۱۹۹۳م)، حنّا مینۀ روائی الکفاح والفرح؛ چاپ اول، لبنان: دار الآداب.
۶. پرستش، شهرام (۱۳۸۳ش)، «نظریه رمان جورج لوکاج»، کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۷۸، صص ۱-۴.

۱ عوض، ا.ع. (۲۰۰۰). من الطبری الی سیدقطب دراسات فی مناهج التفسیر و مذاهبه.

۲ کسمائی، ع.ج. (۱۳۷۰). توفیق الحکیم، شهر فرنگ.

۳ معین، ب. (۱۳۵۴). همو، همگان کھف و سفری به فردا.

۴ حجاجی، ا.ش. (۱۹۹۸). الاسطورة فی المسرح المصری المعاصر.

۵ سیدعید، م. (۱۹۷۹). «توفیق الحکیم عدو للمرأة ام صديق؟»، ش ۲۱۵-۲۱۶.

۷. پرهام، سیروس (۱۳۶۰ش)، واقع گرا و ضد واقع گرا در ادبیات، مؤسسه انتشارات، آگاه.
۸. ریاض وتار، محمد (۱۹۹۹م)، شخصیه المثقف فی الروایه العربیه السوریه؛ دمشق: اتحاد الکتاب العرب.
۹. زافا، میشل (۱۳۸۶ش)، جامعه شناسی ادبیات داستانی، ترجمه: نسرين پروینی، تهران: نشر سخن.
۱۰. غلدمن، لوسیان (۱۹۸۷م)، «مدخل إلى قضايا علم اجتماع الروایه» تعریب: محمد معتصم، المراجعة: محمد البکری، دراسات عیون المقالات، شماره ۶-۷، صص ۶۵-۸۱.
۱۱. فتال، هند ورفیق سکری (۱۹۸۸م)، تاریخ المجتمع العربی الحديث والمعاصر؛ چاپ اول، جروس برس.
۱۲. غلدمن، لوسین (۱۳۷۷ش)، درآمدی بر جامعه شناسی ادبیات، مترجم: محمد جعفر پوینده، تهران: نقش جهان.
۱۳. لوکاچ، گئورگ (۱۳۸۰ش)، نظریه رمان، مترجم: حسن مرتضوی، تهران: قصه.
۱۴. لوکاس، جورج بلانچار (۱۳۷۹ش)، نویسنده، نقد و فرهنگ، مترجم: اکبر معصوم بیگی، تهران: دیگر.
۱۵. محمودی، اعظم (۱۴۰۰ش)، «پست مدرنیسم ایدئولوژیک از منظر نقد جامعه شناختی (بررسی موردی: قصیده فزیه الثعلب اثر ابراهیم نصرالله)»، مجله زبان و ادبیات عربی، دوره سیزدهم، شماره ۲، پیاپی (۲۵)، صص ۴۵-۶۲.
۱۶. مینه، حنا (۱۹۹۷م)، الثلج یأتی من النافذه؛ چاپ دوم، بیروت: دار الآداب.
۱۷. النابلسی، شاکر (۱۹۹۲م)، مباحث الحریه فی الروایه العربیه، چاپ اول، المؤسسة العربیه للدراسات والنشر.
۱۸. ناظمیان، رضا و سمیه لطیفی (۱۳۹۲ش)، «واکاوی سیاست در رمان های سوریه با تکیه بر رمان «الثلج یأتی من النافذه» اثر حنا مینه»، فصلنامه لسان المبین، سال پنجم، دوره جدید، شماره سیزدهم، صص ۹۶-۱۱۰.